

Лучечко Т. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри практики англійської мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПОЛІСЕМІЯ ЯК СПОСІБ КОДУВАННЯ ОБРАЗУ В ЗАГАДЦІ

Анотація. Статтю присвячено аналізу явища полісемії та його ролі у процесі кодування дійсності в загадках, а також взаємовпливу лінгвальних та метафоричних засобів кодування інформації в загадках англійської та української мов.

Загадки розглядаються як мовні одиниці, які не лише відображають дійсність, а вербалізують її вже в пересмішеному виді в уявленнях представників певної лінгвокультурної спільноти, адже певні характеристики об'єктів загадування активізуються в них в цілком незвичний спосіб, подаючи «новий» і дуже часто «незрозумілий» та «нелогічний» погляд на світ. Основною метою загадки визначено амбівалентність, яка вводить реципієнта в оману, фокусує увагу на хибних деталях, позаяк ця паремійна одиниця оперує не прямими, а кодованими номінаціями образів, чим спонукає реципієнта до активної інтелектуальної діяльності. Амбівалентність координує структуру народної загадки у двох проявах (лінгвальна та метафорична). У смислових пареміях трансформація відбувається через метафоричну амбівалентність, у звукових рушіями фактором кодування дійсності є лінгвальна амбівалентність.

Полісеми в загадках досліджено як амбівалентні кодифікатори дійсності, які інтегрують одночасно метафоричні та лінгвальні засоби кодування інформації, що, своєю чергою, репрезентують крайні межі в континуумі амбівалентності у вербальній грі загадок. У статті аргументовано ідею двовекторного континууму для розв'язання проблеми опозиційної категоризації лінгвальної та метафоричної амбівалентності. Ключові елементи, що маніфестують ознаки обох видів амбівалентності (полісеми), проаналізовано у площині зазначеного континууму, який характеризується взаємointegraцією елементів її лінгвального та метафоричного виявів.

Ключові слова: загадка, полісемія, амбівалентність, метафоричні/лінгвальні засоби кодування дійсності, образ.

Постановка проблеми. У лінгвістичній площині загадки розглядаються не просто як завуальований опис об'єкта, який необхідно відгадати, а радше як «традиційне запитання», що потребує «нетрадиційної відповіді». Маніпулювання контекстом як основа загадок виявляється в них по-різному: в одній групі метафоризація – це основний і єдиний спосіб завуальовати об'єкт, в іншій – він взагалі не використовується, натомість об'єкт загадування приховується через лінгвальну двозначність. Якщо лінгвальний код апелює до лінгвальної амбівалентності в загадках через накладання несумісних елементів у такий спосіб, який сприяє перцепції аномалії, коли одна фонемна послідовність репрезентує дві або більше семантичних інтерпретацій, а саме омофонію [1, с. 95], то когнітивний код пов'язаний із транзиторними асоціаціями двох об'єктів,

що ґрунтуються на загальній спільній ознаці, тобто з метафоризацією.

Отже, інакомовна вербалізація загадуваних образів у більшості паремій означеного типу опосередкована, як правило, метафоричною чи лінгвальною амбівалентністю, яка завуальовує предмет через асоціативні паралелі. Приміром, З. Волоцька дотримується думки, що формування усіх загадок опосередковане різними комбінаціями певної кількості елементарних семантичних компонентів, а саме: один із фрагментів питального компонента має відповідати на одне із запитань про загаданий денотат (Хто?/Що?, Який?, Що робить?, Що з ним можна зробити?, Що має?, Де?, Коли?) [2, с. 150]. А вибір предмета заміщення зумовлений тими якістьми, які хочуть підкреслити в предметі загадування [3, с. 147].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці спроби аналізу кодування образів у загадках були об'єктом наукових пошуків у працях З. Волоцької, О. Селіванової, А. Мамедової, О. Тимченко, А. Тейлора, У. Пепічелло, Т. Гріна. Однак дослідження полісемії як одного з чинників кодування дійсності в загадках перебуває у стадії становлення.

Мета статті – дослідити полісемію ключових елементів загадок як спосіб вербалізації дійсності.

Виклад основного матеріалу. Проміжною ланкою між омофонами та метафорами в загадках є полісеми. На перший погляд, полісеми функціонують в енігмах на зовнішньому формальному рівні – мовленні: полісемна загадка, на противагу смислової (метафоричній), не вимагає заміни зашифрованого об'єкта незвичною перифразою з прихованим спільним атрибутом, а репрезентує його через тотожну фонемну узгодженість, властиву обом об'єктам. Аналогічна стратегія лежить в основі омофонних загадок, образна частина яких маніфестує загальне означувальне та одне з означуваних чи обидва означувані. Багатозначні запитання не демонструють неочікуваних та незвичних субститутів загаданих об'єктів, а навпаки, викривають фонемне виявлення закодованих образів (*Котрий журавель ніколи не відлітає?* (Журавель при криниці) [4, с. 22]; *Яким ключем не можна відімкнути?* (Нотним) [5, с. 334]; *Який вузол не можна розв'язати?* (Залізничний) [5, с. 335]), одну з їхніх характеристик (*What stays hot in the refrigerator* (Mustard) [6, с. 27]; *What gives milk and has one horn?* (A milk truck) [6, с. 32]; *Має крила – не літає* (Капелюх) [5, с. 170]), функцій (*Що сходить без насіння?* (Сонце) [5, с. 49]), чи обидві лексемні інтерпретації полісемного слова (*What strongbox do you always carry?* (Your chest) [7, с. 56]). У смислових загадках *Стоїть баран, а на ньому ран, – нема стільки й християн* (Ківбиця) [5, с. 236]; *A milk-white bird floats down through the air; and never a tree but he lights there* (Snow) [7, с. 58] трансформація прихованих образів *ківбиця, snow* в явні *баран із ранами,*

milk-white bird базується на завуальованих обопільних атрибутивних властивостях: у першій загадці – асоціація за формою (зарубини в ківбиці схожі на рани), у другій – асоціація за білим кольором.

Полісемне слово має кілька пов'язаних між собою значень, які розвинулися з початкового значення [8, с. 320], оскільки у процесі виникнення нових, вторинних значень зі складу старих, первинних асигнується мотивуюча ознака, яка виконує функцію внутрішньої семантичної мотивації [9, с. 38] і, лише втративши цю проміжну ланку, мовна метафора може отримати статус омоніма [9, с. 45]. Тому навіть, якщо в багатозначних загадках відсутня заміна кодованого об'єкта завуальованим кодифікатором, то однаково питання спирається на імпліцитну аналогію між двома полісемами, тобто їхню загальну атрибутивну властивість, адже «омонімія протистоїть полісемії саме тим, що при полісемії окремі значення взаємодіють у сфері одного слова, а омоніми належать до різних тематичних груп на правах основних членів цих груп» [10, с. 201–202].

Отже, «один із диференціюючих факторів омофонії та полісемії – це вмотивованість багатозначних слів» [1, с. 95], з одного боку, та ідентична фонемна репрезентація різних семантичних одиниць внаслідок випадкового і немотивованого збігу зовнішніх форм [11, с. 111] – з іншого. Втім, Т. Грін й У. Пепічелло не визнають етимологію слова домінантним чинником полісемії в загадках, оскільки переконані, що походження слів не впливає на синхронне функціонування лексем у загадках [1, с. 103].

Загадки *Що сушить без огня?* (Журба) [5, с. 170]; *Без рук, без ніг, без тіла, без душі, однаково рву серце і рвати мушу* (Досада) [5, с. 170]; *Why is a big snowstorm a very good joke?* (Because everybody sees the drift) [6, с. 27]; *What do you break by naming it?* (Silence) [7, с. 22] маніпулюють літературним значенням словосполучень на противагу переносному: *журба сушить* – «завдавати душевних страждань» [12; 2, с. 871]; *досада рве серце* – «завдавати мук» [12; 2, с. 732]; *to see the drift* – «розуміти суть» [13, с. 837]; *to break silence* – «порушувати мовчання» [13, с. 160]. Аналізовані енігматичні єдності оперують двома словосполученнями одночасно у прямому значенні та усталеному ідіоматичному тлумаченні в синхронії, незважаючи на часові межі метафоричних семантизацій фразем, історичні чинники – діакронію.

Різні аспекти метафоричного перенесення значень у загадках також засвідчують важливість синхронії та несуттєвості етимології ключових елементів загадки.

1. *What has a foot and a head but can't walk or think?* (A hill) [7, с. 53].

2. *З зубами, а не кусається?* (Гребінець) [5, с. 207].

3. *What do you draw without a pencil or paper?* (A window shade) [6, с. 31].

4. *Why is a nobleman like a book?* (Because he has a title) [7, с. 99].

5. *Що цвіте без насіння?* (Вода) [5, с. 55].

Головні амбівалентні конститuentи в першій і другій загадках – перифрастичні образи-метафори з історично вмотивованим зіставленням за асоціаціями форми: очевидно, що семантика словоформ *foothill* і *зуби гребінця* розвинулася із початкових значень:

1) *foot* – “the part at the end of the leg usually below the ankle joint on which vertebrates stand or walk” [14, с. 366];

2) *зуб* – «кістковий утвір у роті людини та багатьох хребетних тварин, призначений для схоплювання, кусання і подрібнення їжі, а також для захисту» [12; 3, с. 724].

Дж. Лакоф засвідчує, що ідіосинкретичні метафори на кшталт *the foot of the mountain, a head of cabbage, the leg of a table* – це окремі зразки метафоричних одиниць із поодиноким випадком (можливо двома чи трьома) трансформації фрагмента. Приміром, *the foot of the mountain* – єдина задіяна частина метафори *a mountain is a person*. У щоденному мовленні мовці не згадують про *head, shoulders*, чи *trunk of a mountain*, хоч у спеціальному контексті видається можливим започаткування нових метафоричних виразів на основі цих незадіяних елементів. Щоправда, альпіністи вживають вирази *shoulder of a mountain, conquering / fighting / being killed by a mountain*. Крім цього, в мультиплікаційних фільмах гора інколи оживає, а її пік перетворюється на голову [11, с. 54].

У третьому, четвертому та п'ятому прикладах метафорична амбівалентність ключових складників *to draw, title* і *цвісти* видається сумнівною. Перш за все малоімовірно, що, не знаючи історичних передумов семантичного розвитку, адресат інтуїтивно з'ясує аналогію між двома значеннями слів *to draw*:

1) “to make a picture or plan of something with pencil”;

2) “to stretch out to greater length” [14, с. 283];

title: 1) “word, phrase or sentence used to designate a book, chapter, poem etc., thus distinguishing it from others and often indicating the nature of its contents”;

2) “a word or phrase attached, usually as a prefix, to the name of a person in order to denote his office, social dignity or status” [14, с. 1036];

цвісти: 1) «розкриватися, розпускатися (про квіти)»;

2) «укриватися пліснявою, цвіллю» [12; 11, с. 187–188].

Приміром, *nail*: 1) ніготь, 2) цвях. І. Тишлер вважає «омонімною парою, члени якої можна віднести до центральної частини лексики» [15, с. 81], хоч насправді Вебстерський словник ілюструє обидва значення як полісемні [14, с. 662]. Але адресат під час розгадування загадки не має змоги звернутись до словника, а послуговується лише власним досвідом. По-друге, навіть якщо реципієнт володіє достатньою науково-теоретичною базою у сфері метафоризації, полісемії та омофонії, то висновки науковців про головні ознаки відокремлення омонімів від полісемних слів не завжди справджуються у загадках. Наприклад, Є. Галкіна-Федорук констатує, що існування різних синонімів поряд із семантичною віддаленістю значень слів є ознакою розпаду слова на омоніми [16, с. 17].

Однак М. Фалькович спростовує це твердження, визначаючи семантичну та словотвірну ознаки як домінанти формування омонімів, а інші особливості такі, як відсутність якоїсь граматичної форми, конструктивна зумовленість, лише доповнюють дві основні [17, с. 88]. Справді, обидвом полісемантичним смисловим наповненням лексеми *draw* у третій загадці атрибутивні різні синоніми: а) *sketch, pencil in*; б) *to open, close the curtains*. Ключова лексема *цвісти* в п'ятій загадці не суперечить висновку про «утворення самостійних словотвірних центрів внаслідок переходу багатозначності в омонімію» [17, с. 87]: 1) *цвісти, розцвітати, цвітіння, цвітучий, розцвілий*; 2) *цвіль, цвілля, цвіллю, цвілий*.

Таким чином, можна припустити, що інакомовність у двох перших прикладах є більш перифрастичною, метафорично насиченішою, ніж у трьох останніх. А двозначні смислові

центри у третій, четвертій і п'ятій загадках вже «перейшли або в процесі переходу з царини метафори до сфери омофонії, тобто формальної граматичної амбівалентності» [1, с. 106], де не задіяна образність.

В англійських звукових загадках *Where do Eskimos keep their money? (In snowbanks)* [6, с. 107]; *Where do fish keep their money? (In river banks)* [6, с. 107] аномалія дії *to keep the money*, властива метафорам («перенесення слів на інші значення здійснюються як за суттєвими, так і за несуттєвими, випадковими ознаками, в т. ч. й за такими, що суперечать суті названого поняття» [18, с. 318]), блокує розгадку, проте водночас дає підґрунтя для схожості зовнішніх форм (головна властивість омофонії) двох лексичних омонімів *bank*:

1) “a place where money is kept and paid out, lent, borrowed, issued or exchanged” [14, с. 76];

2) “the rising ground bordering a lake, river” [14, с. 76].

Українська метонімна загадка *Спереду горб і ззаду горб, ніг нема, а замість голови – дірка* (Горщик) [5, с. 190] також демонструє аномальну структуру тіла, що збігається з образним описом горщика. Напевне, в загадках необхідно аналізувати аномалію (метафорична амбівалентність) та збіг експонентів (лінгвальна амбівалентність) не в опозиції, а у взаємодії, оскільки перша слугує блокувальним елементом, а остання необхідна для розшифрування розгадки. Тому як основний диференціюючий фактор між лінгвальною та метафоричною амбівалентністю варто розглядати не чітку категоріальну різницю, а радше амбівалентний континуум, що простягається від метафоричної межі до формально-граматичної [1, с. 108].

Висновки. Отже, головним фокусом у загадці є код, який координує два прояви амбівалентності (лінгвальну та метафоричну), що репрезентують крайні межі в континуумі амбівалентності у вербальній грі загадок. У площині такого континууму, який характеризується взаємоінтеграцією граматичних та метафоричних елементів, варто розглядати полісеми як двозначні ключові елементи загадок, що одночасно маніфестують ознаки обох видів амбівалентності.

Література:

- Pepicello W.J., Green T.A. *The Language of Riddles. New Perspectives.* Columbus : Ohio State University Press, 1984. 170 p.
- Волоцкая З.М. Некоторые наблюдения над структурой болгарских загадок (в сопоставительном аспекте). *Балканы в контексте Средиземноморья. Проблемы реконструкции языка и культуры* : тезисы и предварительные материалы к симпозиуму / редкол. : В. В. Иванов и др. Москва : Наука, 1986. С. 150–153.
- Митрофанова В.В. Художественный образ в загадках. *Современные проблемы фольклора.* Вологда : Министерство просвещения РСФСР Вологодский гос. пед. ин-т, 1971. С. 141–151.
- Найкращі загадки і забавки для старих і малих / упор. М. Кумка. Вінніпеу : Український Голос, 1931. 91 с.
- Загадки / упор., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського. К. : Вид-во АН УРСР, 1962. 511 с.
- Rosenbloom J. *Biggest Riddle Book in the World.* X. : Sterling Publ. Co., Inc., 1976. 256 p.
- Withers C., Benet S. *The American Riddle Book.* X. : An Intext Publisher. Abelard-Schulman Limited, 1954. 157 p.
- Мала філологічна енциклопедія / уклад. : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
- Павел В.К. Лексическая номинация: на материале молдавских народных говоров. Кишинев : Штиинца, 1983. 231 с.
- Критенко А.П. Тематичні групи слів і омонімія. *Слов'янське мовознавство* : збірник статей / відп. ред. Булаховський Л.А. Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 198–211.
- Lakoff G., Johnsen M. *Metaphors we live by.* X. : The University of Chicago Press, 2003. 278 p.
- Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 2, 3, 11.
- Англо-український фразеологічний словник / уклад. Баранцев К.Т. Київ : Рад. школа, 1969. 1051 с.
- New Webster's Dictionary and thesaurus of the English language / ed. director Bernard S. Cayne. Danbury : Lexicon Publications, Inc., 1993. 1216 p.
- Тышлер И.С. К вопросу о судьбе омонимов. *Вопросы языкознания.* 1960. № 5. С. 80–84.
- Галкина-Федорук Е.М. К вопросу об омонимах в русском языке. *Русский язык в школе.* 1954. № 3. С. 14–19.
- Фалькович М.М. К вопросу об омонимии и полисемии. *Вопросы языкознания.* 1960. № 5. С. 85–88.
- Кочерган М.П. *Основы зівставного мовознавства* : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2006. 423 с.

Luchechko T. Polysemy as a means of image coding in riddles

Summary. The paper deals with the analysis of the phenomenon of polysemy and its role in the process of reality encoding in riddles as well as with the research of the mutual influence of linguistic and metaphorical means of encoding information in riddles of the English and Ukrainian languages.

Riddles conform to the language units which not only reflect the reality, but also represent it verbally as a result of figurative transmission of knowledge in the consciousness of language speakers. Some characteristics and functions of coded objects are used in riddles in quite an unusual way giving the “new” and very often “incomprehensible” and “illogical” conception of the world. Riddles aim at increasing ambiguity and misleading the recipient by focusing on false details, since they represent not direct, but coded images, which encourages the recipient to decode the answer. Ambiguity coordinates the structure of folk riddles in two ways: linguistic and metaphorical. In semantic riddles the transformation is carried out with regard to metaphorical ambiguity, in sound ones – with respect to linguistic ambiguity.

Polysemes in riddles are studied as ambivalent codifiers of reality that integrate both metaphorical and linguistic means of encoding information. The idea of a continuum with the two endpoints labeled the lingual and the metaphorical is argued in favour of settling the problem of rigid categorization of lingual and metaphorical ambiguity. Various points (polysemes) along this continuum manifest the ranges of ambiguous utterance and the ways in which both metaphorical and lingual ambiguity is manipulated to encode an image in riddling. In many riddles a variety of strategies, lingual or metaphorical, are at work simultaneously.

Key words: riddle, polysemy, ambiguity, metaphorical / linguistic means of encoding reality, image.